

Розділ 2
**ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ
ПСИХОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ**

УДК 159.9:316.6

**Л. Й. Гуменюк,
М. І. Підляська**

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ПЕРЕЖИВАННЯ ОСОБИСТІСТЮ
КРИЗИ ЗАВЕРШЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ КАР'ЄРИ**

Розглянуто основні соціальні та психологічні проблеми осіб похилого віку, які завершують управлінську кар'єру, продовжують працювати або виходять на заслужений відпочинок. Проаналізовано головні теоретико-методологічні підходи до вивчення емоційно-особистісних характеристик та самопочуття осіб управлінського персоналу після виходу на пенсію. Узагальнено типологію персоналу з урахуванням особливостей діяльності осіб пенсійного віку. Виокремлено чинники, які впливають на адаптаційні процеси до нової якості життя.

Ключові слова: *управлінська кар'єра, геронтологія, особи похилого віку, криза старості, фізіологічні зміни організму, емоційно-особистісні характеристики.*

Постановка проблеми. Науково-практичний інтерес до дослідження емоційного стану осіб пенсійного віку обумовлений, перш за все, сучасною соціокультурною ситуацією, пов'язаною з економічною кризою, що підсилює безробіття, невеликим розміром пенсії, а також дискримінацією осіб передпенсійного та пенсійного віку в разі спроби влаштуватися на роботу.

До того ж, більшість осіб похилого віку виявляються психологічно не готовими до виходу на пенсію, що негативно позначається на їхньому психічному стані, дестабілізує звичний спосіб життя, знижує самооцінку. Ситуацію ускладнює наявність негативних стереотипів щодо старості в державних, управлінських колах і ЗМІ, а також повна відсутність психологічного супроводу осіб, які досягли пенсійного віку й очікують виходу на пенсію.

Стан дослідження. Вивченню проблем людини у зв'язку з виходом на пенсію присвячена велика кількість досліджень у різних гуманітарних сферах, які розглядають: *правовий підхід* (А. Верховець,

В. Галаганов, А. Далімов, Т. Жданова, С. Єрошенко та ін.), спрямований головню на проблеми розробки й дотримання пенсійного законодавства; *демографічний підхід* (А. Вишневський, А. Волков, М. Пономарьова, Н. Силіна), присвячений вивченню вікових і статевих характеристик осіб пенсійного віку; *економічний підхід* (Д. Владимиров, Є. Гонтмахер, В. Роїк, Т. Смірнова, Є. Щаніна), в рамках якого вивчаються проблеми зайнятості пенсіонерів, а також проблеми порядку і розміру пенсійних виплат; *соціологічний підхід* (А. Дмитрієв, Т. Козлова, А. Писарев, Н. Щукіна), аспекти якого висвітлюють особливості взаємозв'язку осіб пенсійного віку зі соціальними інститутами та іншими соціальними групами; *геронтологічний підхід*, за яким вивчаються особливості психічних і соматичних захворювань, що характерно переважно для закордонних досліджень (К. Нобс, Р. Пол, Л. Шмідт та ін.), а також *проблеми способу життя і адаптації* в зв'язку зі зміною соціального статусу (В. Альперович, Н. Єрмолаєва, О. Краснова, Є. Холостова, В. Шапіро, Р. Яцемирська).

У сучасній психології інтенсивно розвиваються ідеї суб'єктно-діяльнісного підходу, пов'язані з психологією життєвого шляху (К. Абульханова, А. Гнездилов, Л. Коган, В. Франкл та ін.), а також із принципами взаємодії особистісного та професійного розвитку (Б. Ананьєв, О. Бодальов, А. Деркач, В. Сластенін та ін.), інтенсивно досліджуються проблеми, що стосуються вивчення вікових особливостей осіб пенсійного віку (Л. Анциферова, Н. Глуханюк, Н. Єрмолаєва, О. Краснова, А. Лідерс, С. Максимова, Т. Марцинковська, О. Харитонова, В. Шапіро, І. Шаповаленко, М. Шахматов тощо).

Однак спеціальних психологічних досліджень, присвячених переживанню стресу і стресових станів особами пенсійного віку, зокрема керівного складу, нам виявити не вдалося, хоча перелічені автори зазначають, що 70% відхилень у стані здоров'я від норми так чи інакше пов'язані з проблемами у професійній діяльності, в ділових відносинах.

Метою статті є аналіз наукових досліджень щодо кризи завершення управлінської кар'єри персоналу пенсійного віку, виокремлення емоційно-особистісних характеристик та самопочуття осіб управлінського персоналу, які вийшли на пенсію.

Виклад основних положень. Наближення пенсійного віку і вихід людини на пенсію зумовлюють чимало проблем у різних сферах життя не тільки окремої особи, а й держави загалом, адже люди пенсійного віку – це велика соціально-демографічна група осіб, що вирізняється за віковим критерієм (60 років) і має право на пенсійне забезпечення, включена в систему соціальних процесів, соціальних інститутів і груп [1]. Оскільки вхід у старість передбачає зміни внутрішнього

та зовнішнього світу особистості, пов'язані з різного роду фізіологічними змінами організму, а також зміни соціальної ролі людини та її місця в системі суспільних відносин, – окресленій проблемі присвячені десятки досліджень в галузях права, економіки, соціології, демографії, геронтології і, звісно, психології.

У психологічній науці з'являється щораз більше розвідок, спрямованих на вивчення психологічних особливостей та психологічних проблем осіб пенсійного віку, зокрема на віковій кризі похилого віку. Вихід на пенсію у психології розглядається як кризовий період, зумовлений різкою зміною способу життя. При цьому практично всі автори сходяться на думці, що вихід на пенсію – важливий і складний крок у житті людини, який вимагає перебудови і способу життя, і свідомості. Як правило, люди похилого віку в нашій країні складають управлінські повноваження і виходять на пенсію психологічно не підготовленими до нового періоду життя, що негативно позначається на процесі їх соціальної адаптації та особистої задоволеності.

Криза старості, на думку психологів і геронтологів, не має вікових меж, оскільки дослідниками давно встановлено, що психічне і фізичне старіння багато в чому залежить від особистісних якостей людини і від змісту прожитого життя. Приміром, німецький психолог Г. Руффін виокремлює три типи старості: «щасливу», «нешасну» і «психопатологічну» [2]. Як відомо, Е. Еріксон у концепції психосоціальної ідентичності великого значення надавав пізньому віковій старості і вважав, що щастя цього періоду життя залежить від того, як індивід прожив попередні періоди. Загальноприйнятою вважається думка, що нещаслива старість є в осіб з рисами тривожності, підозрливості, що супроводжується втратою сенсу життя, почуттям самотності і безпорадності.

Чимало авторів також зазначають, що процес старіння часто супроводжується численними стресами. Найвідоміший перелік стресорів, характерних для літнього і старечого віку, запропонували М. Гамезо і В. Герасимова: це відсутність чіткого життєвого ритму; різке звуження сфери спілкування; відхід від активної трудової діяльності; синдром «спустілого гнізда»; відчуття дискомфорту і замкнутого простору; самотність [3].

Водночас, як зазначає Г. Крайг, «конкретні варіанти виходу на пенсію і пристосування до нового життя визначаються дією багатьох факторів: фізичного здоров'я, економічного становища, ставлення оточення і потреби в задоволенні» [4]. Однак за всього розмаїття чинників, що впливають на рішення про вихід на пенсію особами пенсійного віку, не підлягає сумніву одне: що вища професійна ідентичність,

то травматичнішим є прийняття відповідного рішення. Для багатьох людей вихід на пенсію – це справжній стрес.

А. Прихожан виокремлює кілька варіантів входження в пенсійний вік.

По-перше, незважаючи на досягнення пенсійного віку, частина людей продовжує займатися своєю звичною професійною діяльністю. Це, передовсім, стосується фахівців управлінського рівня, які досягли високого рівня професіоналізму і певної, пов'язаної з цим репутації.

По-друге, етап входження в пенсійний вік може супроводжуватися примусовим, вимушеним звільненням за віком, попри те що професійна діяльність для них була головним сенсом життя.

По-третє, частина осіб після досягнення пенсійного віку не хоче продовжувати працювати і добровільно покидає професійну діяльність, не відчуваючи психологічного та емоційного дискомфорту.

І, нарешті, *по-четверте*, чимало осіб, які досягли пенсійного віку, відбувши на заслужений відпочинок, не відчувають потреби в якому-небудь занятті, пов'язаному з їхніми інтересами [5].

Таким чином, входження в пенсійний вік може супроводжуватися різними життєвими сценаріями, обумовленими різними варіантами подальшого життєзабезпечення. Дослідники виділяють п'ять варіантів адаптації до нових умов життя при виході на пенсію, коли адаптант:

1 – приймає змінену життєву ситуацію, розширює звичну життєву сферу, змінює оточення;

2 – не може визначити лінію своєї поведінки, вважає за краще не проявляти активність, не розуміє своїх проблем;

3 – навмисно закриває очі на необхідність вирішення проблем;

4 – усвідомлює свої проблеми, проте не відчуває задоволення наявним станом речей, своїми діями загострює ситуацію, не приймає життєвої ситуації;

5 – буде життя відповідно до змінених умов, але не веде пошуку нових сфер реалізації [6].

Однак, як би не протікав процес адаптації входження в пенсійний вік, на думку деяких авторів, зокрема Є. Авербуха, сам факт виходу на пенсію є для індивіда психічною травмою: знижується його соціальна значущість, страждає престиж, самооцінка і самоповага. На жаль, в Україні відсутні відповідні служби, які займаються підготовкою персоналу до виходу на пенсію, а тому особи похилого віку найчастіше виходять на пенсію психологічно не готовими до свого нового стану і нового періоду життєдіяльності, що негативно позначається на процесі їх соціальної адаптації, соціальної активності й особистої за-

доволеності. Ба понад це, навіть якщо людина, досягнувши пенсійного віку, відчуває в собі здоров'я і сили, добре виглядає, займається спортом, збирається продовжувати трудову діяльність, – вона отримує пенсійне посвідчення, що саме по собі може травмувати особу, яка ще не почувається старою. Окрім цього, чимало авторів навіть у підручниках ототожнюють похилий вік з виходом на пенсію, а поняття «літній» і «пенсійний» вік вживають як синоніми [7].

В економічно розвинутих країнах існують служби, які спеціалізуються на допомозі пенсіонерам. В окремих зарубіжних дослідженнях виявляють так званий індекс «пенсійної зрілості» – як показник того, наскільки людина готова до виходу на пенсію [8]. При цьому здійснюється спеціальна підготовка до виходу на пенсію, яка складається з трьох етапів: а) «зменшення обертів» – звільнення з віком від низки трудових обов'язків і звуження сфери відповідальності заради уникнення різкого спаду активності при виході на пенсію; б) «планування» майбутнього життя на пенсії; в) життя в очікуванні пенсії – турботи про завершення роботи.

Це одним важливим соціально-психологічним фактором пенсійного віку є *соціальний статус*. Наприклад, Ю. Тарнавський зазначає, що старість – украй критичний період часу. Вона вимагає всіх сил особистості, аби пристосуватися до навколишнього оточення. Але нерідко людині похилого віку важко звикнути до нового статусу, позаяк його зміна здатна також мати травматичний характер, оскільки пов'язана з розривом звичних соціальних і психологічних зв'язків і відносин, що може спричинити соціальну депривацію, несприятливо впливати на особистість. Основним же психологічним механізмом, який травмує психіку, є зміна образу самого себе [9].

В. Шапіро ще у 1983 році провів дослідження, спрямоване на вивчення соціальної активності літніх людей, і висловив припущення, що ця активність падає зазвичай через те, що людина стикається з ситуацією незайнятості на роботі і не має особистого досвіду, який би дозволив якось прогнозувати цю нову ситуацію [10]. Таким чином, відсутність психологічної готовності до свого нового статусу пенсіонера дуже негативно позначається на соціальній адаптації, соціальній активності та особистій задоволеності.

Науковці зазначають, що зміна звичного способу життя часто супроводжується відчуттям власної непотрібності, спустошеності, розчарування від того, що «головна» частина життя вже минула, гнівом, агресією, спрямованою на інших, іноді на самого себе. Водночас такий стрес іноді зумовлюється особистісними характеристиками індивіда [3].

З огляду на той факт, що люди пенсійного віку в нашій країні виходять на пенсію з різних причин і часто не з власної волі, стресові стани набувають загрозливого характеру. Результати масштабного дослідження, проведеного в британському інституті економічних відносин, свідчать: людині не треба хотіти моменту виходу на пенсію і припинення трудової діяльності лишень для того, аби мати багато вільного часу (в цьому опитуванні взяли участь 9000 громадян з 11 країн Євросоюзу у віці від 50 до 70 років).

Статистичні дані демонструють: у непрацюючих людей пенсійного віку на 60 % більша схильність до різних захворювань. Відмова від роботи, навіть якщо вона бажана, загрожує багатьма небезпеками для здоров'я. Це соціальна група підвищеного ризику захворюваності, у якій на 40% більше розвинена депресія, а на 60 % – підвищена вірогідність постійного прийому різних ліків. Заразом непрацюючі пенсіонери на 40% менше вважають стан свого здоров'я «дуже хорошим». Таким чином, вихід на пенсію для людей похилого віку є більш інтенсивним стресором порівняно з тим, якщо б вони продовжували працювати.

Багатьма фахівцями помічено, що працюючі пенсіонери, як правило, живуть набагато довше і менше страждають на захворювання, ніж непрацюючі пенсіонери. Наприклад, за результатами спеціального дослідження, спрямованого на виявлення чинників продовження пенсіонерами професійної діяльності, Є. Глотова виділила три групи факторів, що впливають на продовження трудової діяльності пенсіонерів: економічний (матеріальні труднощі), соціальний (прагнення до передачі досвіду, наставництво, збереження зв'язку з колективом і суспільством загалом, можливість швидко отримувати необхідну інформацію про те, що відбувається в країні та світі), психологічний (спроба осмислення життя, подолання депресії, нудьги, самотності) [11]. У цьому дослідженні авторка також наголошує, що професійне консультування фахівців передпенсійного і пенсійного віку є одним з найменш розроблених напрямів у вітчизняній психологічній практиці.

У розвідці А. Новицького та Г. Міля було доведено, що в загальній структурі мотивів, які спонукають людей похилого віку продовжувати працювати, щораз більшу роль відіграють не стільки економічні, скільки соціальні мотиви: потреба в праці, бажання перебувати в колективі і почуття задоволеності від усвідомлення принесеної суспільству користі [12]. Це стосується, передовсім, управлінського персоналу.

Проведений аналіз дає змогу зробити деякі узагальнення. По-перше, вихід на пенсію – це важлива життєва подія літньої людини,

яка вимагає від неї значної мобілізації сил для адаптації до нового способу життя. По-друге, вихід на пенсію завжди пов'язаний зі стресом, що, так би мовити, руйнує фізичне, психологічне і соціальне здоров'я людини. По-третє, до виходу на пенсію людині необхідно готуватися.

По-четверте, при виході на пенсію людина відчуває стрес різної інтенсивності, і це може залежати від ситуації, що склалася під час самого виходу на заслужений відпочинок. Головну роль у цьому разі виконує мотивація виходу на пенсію (бажаність, добровільність чи під тиском).

По-п'яте, люди пенсійного віку, які продовжують працювати, менше піддаються стресам, краще зберігають здоров'я, і, як правило, довше живуть. За сукупністю характеристик людини стосовно процесу адаптації до нового соціального стану, які були перелічені вище, Л. Анциферова виділяє два особистісні типи людей похилого віку [13]:

– *перший тип* – це люди похилого віку, які змогли мужньо і відповідально пережити вихід на пенсію, знайшли нові для себе заняття, завели нові дружні стосунки, по-іншому осмислили нові обставини життя. В результаті у цієї групи пенсіонерів з'являється відчуття задоволеності життям, яке багато в чому може впливати на його тривалість;

– *другий тип* – це люди похилого віку, які після виходу на пенсію не змогли пристосуватися до нового способу життя. Їх вирізняє пасивність, байдужість, відчуження від соціальних зв'язків, звуження інтересів. Л. Анциферова зазначає, що за результатами психодіагностики у таких осіб простежується втрата поваги до себе, відчуття непотрібності й особистісної неадекватності.

І. Кон виокремлює чотири типи старості і будує власну класифікацію, засновану на характеристиках діяльності осіб пенсійного віку:

1. *Активна творча старість*, коли люди, покинувши трудову діяльність, продовжують жити активним громадським життям, беруть участь у всьляких заходах і продовжують завдяки цьому реалізовуватися.

2. *Пенсіонери*, які також добре соціально і психологічно адаптовані, але їхня енергія спрямована на організацію відпочинку, розваги, самоосвіту, заняття улюбленою справою (хобі), а також на пошук шляхів досягнення матеріального благополуччя.

3. Тип, характерний, в основному, для жінок, у яких *ціле життя пов'язане зі сім'єю і присвячене служінню родині*. Тимчасом, автор вважає, що в такому разі все ж втрачається задоволеність життям.

4. Особи, які мають схильність перебільшувати значення свого стану здоров'я, а тому спрямовують усі свої сили й енергію на турботу про здоров'я [14].

Водночас І. Кон вважає усі перелічені типи все ж благополучними різною мірою, на відміну від неблагополучних типів, до яких він відносить, по-перше, агресивних людей похилого віку, які постійно проявляють невдоволення, критикують все і усіх, окрім себе, а також розчарованих у собі і у своєму житті, самотніх і сумних невдах [14].

Особливості самооцінки у пізньому віці вивчали А. Бороздіна і О. Молчанова [15]. Ними продемонстровано, що при оцінюванні себе чоловіки глибоко пенсійного віку (70–80 років) говорять про ділові сфери життя, а жінки акцентують увагу на особистісних якостях. Важливою сферою як для чоловіків, так і для жінок є самопочуття і стан здоров'я. Однак найповніше уявлення про різні періоди старості дає робота М. Пряжнікова [16]. Автор пропонує періодизацію старості й описує психологічні характеристики та особливості особистісного самовизначення.

Як показує аналіз літературних джерел, серед літнього населення можна виокремити кілька різних груп, що відрізняються за ступенем благополуччя. Соціологічні дослідження засвідчують, що серед осіб похилого віку 21% можна віднести до групи «благополучних» пенсіонерів, як правило, це працівники розумової праці в великих містах; «неблагополучних» пенсіонерів, зазвичай, зі сільської місцевості – 28%, а також виділяється так звана «проміжна» група (51%), куди входять всі інші пенсіонери. На думку дослідників, саме остання група найбільше володіє ресурсом, пов'язаним із наявністю людського капіталу, позаяк у них вищий рівень пенсії, вони матеріально благополучніші і мають більше можливостей знову влаштуватися на роботу [17]. У зв'язку з цим у них більше шансів самореалізації в сфері зайнятості. Саме ця підгрупа пенсіонерів за психологічними характеристиками найближча до працездатного населення країни.

Американські дослідники Т. Холмс і Р. Рей вивчили взаємозв'язок між різними захворюваннями і стресогенними життєвими подіями. Проаналізувавши вибірку, що складається з понад п'яти тисяч респондентів, вони з'ясували, що всі психічні та фізичні хвороби людини, як правило, виникають після будь-яких серйозних змін у житті з негативними переживаннями. У результаті проведеного дослідження авторами була складена градуїрована шкала, що відображає відповідність балів ступеня стресогенності певних життєвих подій або трансформаційних змін у житті, до якої увійшли і ситуації, пов'язані з роботою (див. табл.) [18].

Таблиця

Шкала оцінки стресогенних подій

№ з/п	Життєві події	Бали
1	Звільнення з роботи	47
2	Вихід на пенсію	45
3	Зміна місця роботи	39
4	Зміна фінансового становища	38
5	Зміна професійної орієнтації, зміна місця роботи	36
6	Посилення конфліктності стосунків з чоловіком/дружиною	35
7	Зміна посади, службової відповідальності	29
8	Чоловік/дружина покидає роботу (або приступає до роботи)	26
9	Проблеми і конфлікти з керівництвом	23
10	Зміна умов роботи або робочого часу	20
11	Зміна звичок, пов'язаних з проведенням дозвілля чи відпустки	19
12	Зміни в суспільній діяльності	18
13	Відпустка	13

Як видно зі шкали, звільнення з роботи і вихід на пенсію – найбільш стресогенні чинники для будь-якої працюючої людини. Ця шкала має важливе практичне значення: якщо людина, що знаходиться на першій стадії розвитку кризи, зовсім не обов'язково виявиться клієнтом психолога-консультанта, оскільки ще є можливість задіяти внутрішні адаптаційні механізми, то, починаючи з другої стадії, пробуджується готовність в отриманні допомоги фахівця, а на третій стадії така допомога є просто необхідною.

Розвиваючи думку про зв'язок між змінами в житті і стресом, Р. Лазарус і його колеги виявили, що щоденні побутові негаразди більш шкідливі для здоров'я людини, ніж важливі життєві зміни, які цікавили Т. Холмса і Р. Рея. Скажімо, А. Кенне розробив «Шкалу побутових труднощів» [19], за допомогою якої довів, що хронічні стреси, викликані неочікуваним позбавленням професійної діяльності, призводять до розвитку серйозних соматичних захворювань серцево-судинної системи, системи травлення, зниження імунітету, розладу статевої системи, екземи шкіри.

Висновки. Таким чином, аналіз літератури з проблем старості показав, що більшість людей бояться старості і чекають від неї низки

негативних наслідків: немічності, самотності, хронічних захворювань, соціальної незахищеності. Суспільство і держава ще не готові створити для людей похилого віку умови для того, аби вони йшли назустріч майбутній старості з задоволенням і впевненістю. Особливо травмуючим і стресогенним є вихід на пенсію представників управлінського персоналу. З огляду на це, вивчення соціально-психологічних та емоційних проблем цієї категорії громадян – важлива проблема і соціально значуще завдання.

1. Популярная энциклопедия пожилого возраста / под ред. Г. П. Котельникова, О. Г. Яковлева. Самара: Самара Парус, 1997. 479 с.
2. Ruffin H. D. Das Alternunddie Psychiatrists Seniors. *Psychiatr. Gegenwart*. 1990. № 2. P. 1088–1161.
3. Гамезо М. В., Герасимова В. С., Горелова Г. Г., Орлова Л. М. Возрастная психология: личность от молодости до старости: учебное пособие. М.: ИД «Ноосфера», 1999. 272 с.
4. Крайг Г. Психология развития. СПб.: Питер, 2000. 867 с.
5. Прихожан А. М. Причины, профилактика и преодоление тревожности. *Психологическая наука и образование*. 2008. № 2. С. 11–18.
6. Авербух Е. С. Неврозы и неврозоподобные состояния в позднем возрасте. Л., 1996. 159 с.
7. Козлов А. А. Теории и традиции западной социальной геронтологии. Психология старости и старения: хрестоматия / сост. О. В. Краснова, А. Г. Лидерс. М.: ИЦ «Академия», 2003. 416 с.
8. Лазарус Р. Теория стресса и психофизиологические исследования. Эмоциональный стресс. Л., 1990. 210 с.
9. Тарнавский Ю. Б. Чтобы осень была золотой. М., 2008. 110 с.
10. Шапиро В. Д. Человек на пенсии: Социальные проблемы и образ жизни. М.: Мысль, 2010. 208 с.
11. Глотова Е. Е. Факторы продолжения пенсионерами профессиональной деятельности // Сборник докладов по материалам Третьей Всероссийской научно-практической Интернет-конференции (25–26 октября 2016 г.). Кн. I. Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2016.
12. Новицкий А. Г., Миль Г. В. Занятость пенсионеров: социально-демографический аспект. М., 2001. 173 с.
13. Анцыферова Л. И. Поздний период жизни человека: типы старения и возможности поступательного развития личности. *Психологический журнал*. 2006. Т. 6. № 17. С. 17–22.
14. Кон И. С. Постоянство личности: миф или реальность? // Хрестоматия по психологии / сост. В. В. Мироненко; под ред. А. В. Петровского. М., 2007.
15. Бороздина Л. В., Молчанова, О. Н. Особенности самооценки в позднем возрасте. М., 2008.

16. Как преодолеть кризис потери работы. *Наше время*. 2016. № 213. URL: <http://gazanv.ru/article/?id=5786>

17. Сапожникова Т. И. Социальные проблемы людей пожилого возраста. Чита: ЧитГТУ, 2010.

18. Дубовик Ю. Б. Психологическое благополучие в пожилом и старческом возрасте: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. психол. наук. М., 2010.

19. Кенне А. Д. *Журнал поведенческой медицины*. 2011. № 4. С. 23–44.

Gumeniuk L. Y., Podlyas'ka M. I. Psychological features of experiencing of crisis of completion of administrative career personality

The basic social and psychological problems of the elderly who complete the managerial career, continue to work or go on deserved rest; the main theoretical and methodological approaches to the study of emotional-personal characteristics and well-being of management personnel after the retirement are analyzed.

Typology of personnel is generalized taking into account peculiarities of activity of persons of retirement age; The factors influencing adaptation processes to a new quality of life are singled out.

The scientific and practical interest in the study of the emotional state of persons of retirement age is due, above all, to the current socio-cultural situation associated with the economic crisis, which increases unemployment, the small size of the pension, as well as the discrimination of persons of pre-retirement and retirement age when trying to get a job.

In addition, most elderly people are psychologically not ready for retirement, which affects their mental state, destabilizes the usual way of life, reduces self-esteem. The situation is complicated by the presence of negative stereotypes about old age in state, management circles and the media, as well as the complete lack of psychological support for people who have reached the retirement age and are waiting for retirement.

In psychological science there is an increasing number of studies aimed at studying the psychological characteristics and psychological problems of persons of retirement age, in particular, in the age-old crisis of the elderly. Retirement in psychology is seen as a crisis period associated with a sharp change in lifestyle. In this case, practically, all the authors agree that retirement is an important and complicated step in the life of a person who requires the restructuring of both lifestyle and consciousness.

As a rule, the elderly in our country make managerial powers and retire psychologically unprepared for a new period of life, which adversely affects the process of their social adaptation and personal satisfaction.

Key words: *managerial career, gerontology, elderly people, crisis of old age, physiological changes of an organism, emotional and personality characteristics.*

Стаття надійшла 31 травня 2018 р.